

**МІНІСТЕРСТВО НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО
ЗАХИСТУ УКРАЇНИ**

На правах рукопису

ПОБІДАШ Андрій Юрійович

УДК 159.9: 159.94

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВОЇ СТІЙКОСТІ
МОРЯКІВ – ЖЕРТВ ПІРАТСЬКОГО ПОЛОНУ**

19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті цивільного захисту України, Міністерство надзвичайних ситуацій України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **ОНЩЕНКО Наталія Вікторівна**, Національний університет цивільного захисту України, науково-дослідна лабораторія екстремальної та кризової психології, провідний науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор **ПОТАПЧУК Євген Михайлович**, Хмельницький національний університет, соціально-психологічний факультет, декан;

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **ПРИХОДЬКО Ігор Іванович**, Академія внутрішніх військ МВС України, науково-дослідний центр «Службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України», начальник.

Захист відбудеться «11» травня 2012 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 у Національному університеті цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розісланий «09» квітня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук, доцент

В. Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У сучасній психології проблема особливо важких і екстремальних життєвих ситуацій розробляється багатьма дослідниками, які спираються на такі поняття, як копінг-стратегії, стратегії опанування важких життєвих ситуацій, посттравматичний стресовий розлад (Ф. Е. Василюк, М. Ш. Магомед-Емінов, С. М. Миронець, М. М. Решетніков, О. В. Садковий, О. І. Склень, Н. В. Тарабрина та ін.). Ця проблематика здебільшого розглядається в напрямку профілактики психічних порушень, що виникають у результаті впливу екстремальних факторів.

Поступово стає предметом психологічного дослідження й категорія «життєстійкість», яка знаходиться на перетині теоретичних поглядів екзистенціальної психології та прикладної галузі психології стресу. Вітчизняні та закордонні дослідники розглядають «життєстійкість» як певний ступінь «живучості» (Л. О. Александрова), «відвагу бути» (П. Тілліх), «рішучість», «діяти всупереч» (Дж. Грінберг), «здатність подолання самого себе» (Д. О. Леонтьєв), «почуття зв'язаності» (А. Антоновський), «ключовий ресурс» (С. Мадді).

Коло досліджень проблеми особистісних ресурсів протидії життєвим та професійним стресам розглядається в працях К. О. Абульханової, Л. О. Китаєва-Смика, В. М. Корольчук, О. Б. Леонова, Д. О. Леонтьєва, В. О. Лефтерова, С. Д. Максименка, В. І. Моросанової, В. П. Москальця, В. Г. Нікіфорова, Є. М. Потапчука, І. І. Приходька, М. В. Савчина, О. Д. Сафіна, О. В. Тімченка та ін. Слід зазначити, що наукові роботи з зазначеної проблематики не охоплюють питання збереження життєстійкості осіб, які опинилися в ситуації полону. У наведених працях не вивчалися проблеми протидії особистості зовнішнім негативним впливам ситуації піратського полону в контексті збереження власної життєстійкості взагалі та психічного здоров'я зокрема.

Усе вищезазначене й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, визначення об'єкта і предмета, формулювання гіпотези, постановку мети і завдань наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України (НУЦЗУ) та одного з пріоритетних напрямків роботи Міжнародної програми «Гуманітарна відповідь морському піратству», до складу національної робочої групи якої входять працівники науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ.

Матеріали дослідження використано при опрацюванні науково-дослідної роботи «Розробка методичних рекомендацій із надання психологічної допомоги населенню, постраждалому внаслідок надзвичайної ситуації» (РК № 0107U0100625).

Тема дисертаційного дослідження затверджена (протокол № 7 від 25.12.2008 р.), скоригована (протокол № 17 від 30.05.2011 р.) вченою радою

Національного університету цивільного захисту України та погоджена на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 27.09.2011 р.).

Мета дослідження: на основі теоретико-методологічного аналізу проблеми виживання в надскладних екстремальних умовах розробити й обґрунтувати структуру життєвої стійкості моряка як особистісного потенціалу подолання негативного впливу ситуації піратського полону.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що життєва стійкість особистості моряка в умовах піратського полону забезпечується високим рівнем розвитку її основних структурних компонентів і залежить від вольового й адаптаційного потенціалів, а також соціально-перцептивних здібностей фахівця.

Завдання дослідження:

1. Провести психологічний аналіз сучасного піратства, визначити соціально-психологічні детермінанти виникнення цього явища біля берегів Сомалі, надати психологічну характеристику сучасних піратських угруповань і визначити психологічні особливості піратського полону.

2. Шляхом критичного аналізу відповідних наукових джерел розкрити сучасні підходи до вивчення проблеми життєвої стійкості особистості, зокрема структури та особливостей її прояву в екстремальних умовах життєдіяльності.

3. Визначити основні фази піратського полону та особливості їх впливу на психічний стан полонених моряків.

4. Дослідити віддалені наслідки піратського полону на особистість моряка, який пережив дану ситуацію, що виходить за межі звичайного людського досвіду.

5. Вивчити структурні компоненти життєстійкості особистості моряків-жертв піратського полону.

Об'єкт дослідження – життєва стійкість особистості.

Предмет дослідження – життєва стійкість як особистісний потенціал моряків – жертв піратського полону.

Методологічною основою роботи є загальні принципи психологічної науки (детермінізму, відображення, активності, системного підходу тощо).

Теоретичною основою дослідження стали: положення, що пов'язані з розробленою у вітчизняній психології теорією єдності психіки й діяльності (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, О. М. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов та ін.); теоретичні положення загальної і генетичної психології, що розкривають закономірності розвитку особистості як суб'єкта власної життєдіяльності (С. Л. Рубінштейн, С. Д. Максименко та ін.); концептуальні положення щодо життєстійкості особистості (А. Антоновський, М. Лааб, Д. О. Леонт'єв, С. Мадді, та ін.); положення, що пов'язані з концепцією психологічного стресу (Г. Сельє, С. D. Spielberger, R. Lazarus; В. В. Суворова, Н. І. Наєнко; Л. О. Китаєв-Смик; В. О. Бодров, А. Б. Леонова та ін.) та концепція відстрочених реакцій на травматичний стрес (посттравматичних стресових реакцій) (Ф. В. Бассін, Д. Вільсон, М. Горовиць, Б. Грін, Д. Лінді, Л. А. Пергаменщик, Н. В. Тарабрина, Ч. Фіглі, З. Фрейд, Д. Шпігель та ін.).

Суттєве значення для дослідження мали дані щодо психологічних закономірностей праці моряка (М. С. Корольчук, Е. М. Псядло, А. П. Страхов, Л. М. Шафран та ін.); особливих психічних станів і реакцій, що спостерігаються в ризиконебезпечних ситуаціях (Ю. О. Олександровський, Г. О. Балл, М. Д. Левітов, С. І. Миронець, Є. М. Потапчук, О. Д. Сафін, С. І. Яковенко та ін.); праці сучасних вітчизняних психологів з теорії та практики психологічної допомоги (О. Ф. Бондаренко, В. О. Лефтеров, І. І. Приходько, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін.).

У процесі роботи використовувались такі **методи дослідження**:

√ *теоретичного характеру*: аналіз наукової літератури, психологічний аналіз законодавчих і нормативно-правових документів щодо організації сучасного пароплавства, узагальнення отриманої інформації, системний аналіз й інтерпретація даних;

√ *емпіричного характеру*: а) *діагностичні*: методи експертної оцінки та анкетування щодо вивчення особливостей життєстійкості моряків, які перебували в піратському полоні;

б) *психодіагностичні*: з метою визначення рівня вираженості основних структурних компонентів життєстійкості моряків використано «Тест життєстійкості» (адаптація Д. О. Леонтєва, О. І. Рассказової); для дослідження особливостей нервово-психічної стійкості моряків застосована методика «Прогноз»; задля дослідження особливостей адаптивності особистості фахівця використано багаторівневий особистісний опитувальник (МЛО) «Адаптивність» (А. Г. Маклаков та С. В. Чермянін); з метою вивчення особливостей копінг-поведінки в ситуації стресу використано методичку «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (С. Норман, Д. Ф. Ендлер, Д. А. Джеймс, М. І. Паркер (адаптований варіант Т. О. Крюкової)); для визначення ставлення досліджуваних до значущих понять, явищ, людей використаний «Кольоровий тест відносин» (КТВ) Є. Ф. Бажина та О. М. Еткінда; задля виявлення особливостей самооцінки та самосприйняття моряків була застосована проєктивна малюнкова авторська методика Т. С. Яценко «Я – реальне, Я – ідеальне»; для вивчення особливостей психічних та емоційних станів моряків у ситуації піратського полону використано авторську методичку вільної розповіді на тему: «Як я вижив у піратському полоні», аналіз автобіографічних розповідей та ретроспективне інтерв'ю;

√ *методи математичної статистики*: t-критерій Стьюдента, коефіцієнт кореляції Пірсона, ф-критерій Фішера, факторний аналіз. Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 8.0.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

Вперше:

- проведено психологічний аналіз сучасного піратства на теоретико-методологічному, концептуальному, психолого-віктимологічному та «технологічному» рівнях;
- здійснено інтегроване вивчення основних фаз піратського полону та особливостей їх впливу на психічний стан полонених моряків;

- виявлено психологічні особливості структурних компонентів життєвої стійкості моряків – жертв піратського полону.

Уточнено:

- уявлення про сутність і структуру життєстійкості фахівців, чия професійна діяльність протікає в екстремальних умовах;
- систему наукових поглядів щодо закономірностей впливу екстремальних умов професійної діяльності моряків на їх життєстійкість.

Дістали подальшого розвитку:

- сучасні підходи щодо психологічного супроводу професійної діяльності моряків.

Практична значущість дослідження. Отримані емпіричним шляхом дані та сформульовані на їх основі теоретичні висновки можуть бути використані при розробці рекомендацій і цільових програм щодо мінімізації негативних психологічних наслідків діяльності моряків у надзвичайних ситуаціях, викликаних подіями соціального походження.

Визначені в ході дослідження основні фази піратського полону та особливості їх впливу на психічний стан полонених моряків дозволяють розробляти спеціальні програми підготовки моряків до виживання в умовах, які виходять за межі звичайного людського досвіду.

Крім того отримані результати можуть використовуватися при розробці психологічних заходів у межах відновлювального періоду для моряків, які стали жертвами піратського полону.

Результати дослідження використовуються у професійно-психологічній підготовці плавскладу до рейсу Федерацією морських професійних спілок України (акт впровадження № 2-17/1 від 21.12.2011 р.) та у навчальному процесі Азовського Морського інституту Одеської національної морської академії при вивченні дисципліни «Соціально-психологічні технології управління колективом», професійно-психологічній підготовці плавскладу до рейсу та у якості рекомендацій при професійному психологічному відборі моряків (акт впровадження № 1/4 від 17.11.2011 р.).

Особистий внесок. У статті «Влияние психологических установок на процесс волевого поведения в чрезвычайных ситуациях», написаній у співавторстві з І.О. Поляковим, автором проаналізовані існуючі в сучасній вітчизняній науці погляди на процес вольової поведінки суб'єкта в умовах надзвичайної ситуації, а також вплив установок на вищезазначений процес.

Апробація роботи. Основні результати роботи та матеріали проведених досліджень розглядалися на засіданнях науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології і науково-практичних семінарах Національного університету цивільного захисту України (2011-2012 рр.); у доповідях і повідомленнях на 13 Всеукраїнській науково-практичній конференції рятувальників (Київ, 2011 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції «Пожарная безопасность: проблемы и перспективы» (Воронеж, РФ, 2011 р.), на Всеросійській науково-практичній конференції «Социально-психологическая помощь населению в чрезвычайных ситуациях» (Уфа, РФ,

2011 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції «Психологическое здоровье и благополучие нации: проблемы, реалии и перспективы» (Донецьк, 2011 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції «Психологічні особливості особистості в умовах трансформації суспільства» (Макіївка, 2012 р.), на IV науково-практичній конференції «Наукове забезпечення діяльності внутрішніх військ МВС України» (Харків, 2012 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 14 публікаціях, 6 із яких – статті у фахових наукових виданнях, 8 – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи зумовлена метою та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаної літератури та 11 додатків. Загальний обсяг – 296 сторінок, з яких 203 сторінки основного тексту. Ілюстративний матеріал поданий у 18 таблицях та 17 рисунках. 24 сторінки займає список використаних джерел (207 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження та обраного напрямку дисертації, розкривається її об'єкт і предмет, головна мета й завдання, методологічні й методичні підходи. Викладено наукову новизну, теоретичне значення та практичну значущість роботи. Наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження.

Перший розділ «Психологічний аналіз сучасного піратства» містить стислий огляд соціально-психологічних детермінант сучасного піратства біля берегів Сомалі. Розглянуто психологічну характеристику сучасних піратських угруповань і психологію піратського полону.

Вивчення сучасного піратства було розділено на декілька відносно самостійних «блоків»: теоретико-методологічний, концептуальний, психолого-віктимілогічний і технологічний.

Теоретико-методологічний блок завдань охоплював загальні підходи до аналізу піратства і той понятійний апарат, за допомогою якого цей аналіз ставав досить ефективним. Вирішення дослідницьких завдань за цим напрямом дозволило сформулювати досить чіткі критерії, виділити власне піратський полон серед загальної сукупності соціально небезпечних діянь і тим самим створити підстави, з одного боку, для збору точних статистичних даних про кількість моряків, що побували в піратському полоні, а з іншого боку – для виявлення конкретних особливостей людської психіки, яких набувають моряки залежно від умов свого утримання, місця й часу перебування в полоні.

У низці теоретико-методологічних проблем найважливішою стала проблема точного визначення поняття «піратський полон». Вирішення цього завдання допомогло прояснити суть сучасного піратства та критеріїв ідентифікації тих чи інших його конкретних виразів і форм.

Особливу увагу було приділено психологічним аспектам проблеми піратського полону. Їх аналіз надалі дозволив пояснити не тільки конкретні випадки захоплення моряків у піратський полон, а й проблеми піратства в

цілому.

У концептуальному блоці завдань найбільш важливою для адекватного розуміння і практичного втілення заявленої теми дисертації є проблема витоків, причин виникнення піратства, його сьогоднішнього сплеску. У зв'язку з ситуацією в Аденській затоці ця проблема для морських держав (у тому числі й для України) особливо гостра.

Доведено, що на сьогодні достатньо (відносно) вивчені етнічні, релігійні, політичні, соціальні та економічні умови, у яких виникли й виникають піратські злочинні групи. Але досі залишається малодослідженою галуззю (*terra incognita*) – психологічні причини, які спонукають людей ставати на шлях піратства. І це незважаючи на очевидність того, що психологічний підхід до аналізу причин сучасного піратства вказує на найбільш ефективні методи протидії цьому комплексному явищу.

Відзначено, що на психологічному рівні *піратство є способом життя, мислення й особливої діяльності, включаючи її мотиви та виправдання тих, хто використовує піратство як мету (іноді – самоціль) і засіб досягнення своїх потреб та інтересів*. Розуміння дій сучасних флібустьєрів неможливо без правильної оцінки їх психології. Вона ж часто визначає форми і способи здійснення захоплення суден й утримання екіпажів у піратському полоні.

Отже *психолого-віктимілогічний блок завдань* передбачав перш за все вивчення та аналіз психологічної структури діяльності піратських злочинних груп: особистості ватажка та простого пірата, мотивів їхньої поведінки, виділення їх психологічних типів. На відміну від політологів і соціологів, які зосереджені на аналізі політичних та соціальних аспектів сучасного піратства, ми, головним чином, розглядали індивідуально-психологічні характеристики особистості піратів, їх цінності, переконання, а також психологічні аспекти виникнення й функціонування піратських злочинних груп та організацій.

Доведено, що піратство має загальні психологічно насичені характеристики, до яких можна віднести:

- ✓ відсутність попередження (воно дозволяє людині вжити захисних психологічних або фізичних дій);
- ✓ серйозна загроза особистій безпеці моряка (відомо, коли особисте здоров'я піддається ризику, можливі прояви психологічних симптомів у майбутньому);
- ✓ можливість опинитися в небезпечній ситуації (ризик отримати психологічну травму піддані не тільки моряки – учасники подій, а й ті, хто реагував на конкретний випадок захоплення піратами судна та екіпажу);
- ✓ психологічна вразливість, яка погіршує загальний стан здоров'я моряків (люди, чиє здоров'я погіршилося під час піратського полону, знаходяться в зоні підвищеної психологічної небезпеки);
- ✓ ймовірність повторення потрапляння моряка в піратський полон (захоплення судна і подальше перебування в піратському полоні викликають у моряків почуття незахищеності від повторення подібних подій);
- ✓ відсутність знань про ймовірні наслідки піратського полону для

психічного здоров'я моряка (занепокоєння, викликане ймовірністю тривалого невідомого впливу на психічне здоров'я людей).

Аналіз цих проблем має принципове значення для вирішення блоку *«технологічних» завдань*, до яких ми віднесли проблеми протидії сучасному піратству, його профілактику, боротьбу з цим явищем та ліквідацію його наслідків як у межах окремих держав, так і на міждержавному рівні.

У другому розділі **«Організація роботи та методи емпіричного дослідження»** визначено й обґрунтовано поняття «життєва стійкість моряка», наведено методологічну схему побудови дослідження, загальну характеристику груп досліджуваних і методів дослідження.

Зіставивши та проаналізувавши основні підходи, що склалися на сьогодні в закордонній психологічній науці при вивченні феномену «hardiness» та вітчизняній психологічній науці при вивченні таких категорій, як «життєстійкість», «життєздатність», «життєтворчість», «укорінення в бутті» та «зрілість», ми сформулювали й обґрунтували власне тлумачення цього феномену, яким і керувалися та на яке спиралися в ході подальшого дослідження. Таким чином, під *«життєвою стійкістю моряка»* ми розуміємо особистісний потенціал фахівця, який набуває якостей копінг-ресурсу в контексті адаптаційного процесу до умов піратського полону.

Наш дослідницький процес, який проводилося протягом 2009–2012 рр., був розподілений на послідовні етапи, кожен з яких присвячувався розв'язанню певної частини загального завдання і ставав базою для подальших досліджень.

Пошуковий етап (2009–2010 рр.). Була визначена наукова проблема, її стан, окреслені підходи щодо її вирішення, розроблені початкові принципи й методики дослідження, сформульована робоча гіпотеза.

Експериментальний етап (2010–2011рр.) включав підбір методик та власне дослідження питань, які поставлені в дисертаційному дослідженні. Результати цього етапу дозволили розкрити детермінанти існуючих недоліків у визначенні й діагностиці життєвої стійкості моряків.

Теоретико-узагальнюючий етап (2011–2012 рр.), у межах якого проводився концептуальний аналіз, систематизація й узагальнення результатів дослідження, робились основні висновки, здійснювалась апробація і впровадження основних результатів, визначалися подальші перспективи досліджень.

Для реалізації завдань дослідження були сформовані основна (експериментальна) та контрольна групи. До основної групи увійшли 37 моряків, які перебували в піратському полоні (дві третини із загальної кількості – старші, за 35 років (72%), більшість мають вищу освіту (68%), майже половина – зі стажем роботи на морських судах більше 15 років (48%). Близько двох третин (64%) перебували в полоні піратів понад півроку). Такий обмежений обсяг основної вибірки зумовлений особливостями режиму роботи моряків (перебування в рейсі декілька місяців) та добровільною участю у дослідженні.

До складу контрольної групи увійшли 52 моряки, які ніколи не перебували в піратському полоні й не піддавалися атаці піратів (більшість з них – старші, за 35 років (68%), дві третини мають вищу освіту (72%), близько половини (44%) мають стаж роботи на морських судах більше 15 років).

Для оцінки переліку особистісних якостей, які допомагали морякові зберегти свою життєстійкість під час піратського полону або, навпаки, які заважали цьому, були обрані експерти – представники командного складу звільнених від піратів суден. Експертна група складалася з 11 осіб чоловічої статі віком від 27 до 62 років.

Вибір методів і методик дослідження був зумовлений такими чинниками: 1) проведення дослідження моряків повинно відповідати існуючим правилам проходження психологічної діагностики; 2) отримані результати повинні бути конкретними, максимально точними й нести інформацію, яка відповідає заявленій темі дослідження.

Проведення широкомасштабних психологічних досліджень з моряками виявило цілу низку особливостей:

а) необхідність проведення підготовчого періоду. У цей період здійснювалася роз'яснювальна робота з досліджуваними щодо мети дослідження, визначався час роботи з опитувальниками, анкетами, давалися поради, на що звернути увагу, як заповнювати анкету тощо;

б) необхідність встановлення офіційного і психологічного контакту з членами родин моряків. Це одна з найскладніших організаційних частин дослідження, оскільки широкомасштабні спеціальні психологічні дослідження проводяться серед цих фахівців украй рідко через специфіку їх діяльності. У зв'язку з цим будь-яке проведення опитування, анкетування, а також застосування спеціальних методик викликало у родичів та близьких досліджуванихсторожкість, побоювання, а окремих випадках – несхвалення. Таке негативне ставлення до проведення дослідження з боку найближчого оточення передавалося й самим морякам. Вони часто відмовлялися від участі в дослідженні, виявляли недовіру до його результатів, виражали побоювання, що їхнє співробітництво з дослідником-психологом принесе їм неприємності в роботі.

У третьому розділі «**Особливості впливу піратського полону на психічний стан моряків**» наведено порівняльну характеристику використовуваних терористами та піратами методів психологічного впливу на заручників і полонених, визначено особливості динаміки психічного стану моряків в умовах піратського полону.

Зазначено, що між тероризмом і піратством існують певні розбіжності:

✓ терор перш за все – це політика залякування, придушення політичних противників насильницькими методами. Терористи здебільшого прагнуть викликати ситуацію хаосу в політичних, економічних структурах суспільства, провокувати стан страху в масовій свідомості. Дії терористів спрямовані на те, щоб створити паніку в суспільстві, дезорієнтувати й дезорганізувати роботу

державних органів. *Формула терору*: висунення вимог терористами – загроза насильства – відмова владних структур виконати вимоги терористів – здійснення терористами насильницької акції – приведення в стан жаху населення країни – неадекватні дії правоохоронних органів – нові хвилі страху – нові терористичні акції;

✓ діяльність піратських угруповань спрямована перш за все на отримання вигоди та матеріального збагачення. Вона, як правило, не несе в собі певного політичного контексту. Пірати діють здебільшого у своїх власних інтересах та не спираються на певні державні інтереси. *Формула піратства*: захоплення корабля піратами – загроза насильства – перебазування корабля до піратського відстійника – висування вимог викупу корабля – відмова виплати викупу судновласником – наведення жаху на екіпаж – проведення переговорів й уточнення суми викупу – передавання викупу – визволення корабля з полону – пошук піратами нового судна для атаки.

Проаналізовані психологічні методи, які використовуються терористами та піратами: 1) з метою залякування заручників та полонених через демонстрацію своєї сили та великої кількості озброєння; 2) з метою доведення окремих осіб до істеричного стану та посилення відчуття занепокоєння в усій команді; 3) з метою повної інформаційної ізоляції та дезінформації полонених і заручників. Визначено особливості використання цих методів в умовах терористичного акту й піратського полону.

Доведено, що перебування в піратському полоні, який може тривати від декількох тижнів до декількох років, впливає на психічний стан і здоров'я полонених моряків (відомо, що лише третина моряків, які перебували в піратському полоні, не зазнали насильницьких дій з боку піратів).

Моряки, які потрапляють до піратського полону, проходять певні фази перебування в ньому. Особливість фаз піратського полону (самі фази були виділені групою російських учених на чолі з О. Двініним у контексті організаційно-правового аспекту піратства) полягає в тому, що через різну тривалість їх протікання, варіює й динаміка та сила психічних станів моряків. Деякі стани проявляються яскравіше та сильніше, деякі – ледь помітно. Існують випадки, коли певні фази можуть бути редуковані або, у силу обставин, взагалі бути відсутніми (див. табл.1).

Четвертий розділ «Дослідження особливостей життєстійкості моряків, які перебували в піратському полоні» присвячений аналізу психологічних наслідків переживання моряками ситуації піратського полону, визначенню та обґрунтуванню психологічних особливостей життєвої стійкості жертв піратського полону, виділенню основних компонентів і наповненню її структури.

Таблиця 1

Основні фази піратського полону та психічні стани моряків під час їх проходження

Фаза піратського полону	Психологічна характеристика фази	Психічні стани моряків
Фаза захоплення судна	Ця фаза є найнебезпечнішою з усіх. Під час захоплення судна пірати є найбільш агресивними та збудженими. Вони перебувають під дією наркотичних речовин і часто діють неадекватно. У цій ситуації моряки перебувають перед складним вибором: відбивати напад піратів або ж добровільно скоритися піратам. Пірати під час свого нападу стріляють у все, що рухається на палубі. Тож навіть добре тренований та підготовлений екіпаж може розгубитися.	12,76 % - страх і паніка. 11,33 % - страх і ступор. 76,85 % - напруга й мобілізація всіх сил.
Фаза пограбування кают	Ця фаза є неминучою через саму сутність піратства. Розкрадаючи власні речі моряків, пірати дуже часто конфліктують один з одним за ласий шматок «здобичі». У цьому випадку перемагає або сильніший, або ж старший за їхньою «ієрархією». До того ж усе відбувається на очах екіпажу. Деякі члени екіпажу намагаються протистояти цьому, але через те, що вони не можуть протистояти озброєним злочинцям, усе виявляється марним і навіть небезпечним для життя, адже пірати засліплені швидкою наживою й готові пристрелити будь-кого.	17,33 % - пригнічення й відсторонення. 9,88 % - занепокоєння й активна протидія. 73,89 % - занепокоєння та пригнічення бажання протидії.
Фаза оцінки один одного	Ця фаза настає, коли обидві сторони розуміють, що їм доведеться бути певний час разом. Моряки розуміють, що їх судно захоплено; пірати - що тепер доведеться чекати на викуп і певний час тримати екіпаж у полоні. На цій фазі може статися розкол екіпажу на два табори: табір прихильників рішучих дій і табір прихильників викупу та звільнення.	18,75 % - стан безпорадності. 19,35 % - стан пригніченості. 20,01 % - тривога. 23,45 % - страх. 5,67 % - самотність. 11,94 % - слабкість.
Фаза взаємних поступок	Ця фаза настає, коли команда корабля вже певний час перебуває в полоні піратів і всім стає зрозумілим, що полон триватиме й надалі. На цій фазі обидві сторони починають пристосовуватись одне до одного. Можлива певна стабілізація обстановки на судні.	28,64 % - впевненість. 26,58 % - втомленість. 23,78 % - агресія та злість. 10,05 % - відстороненість.
Фаза розподілу ролей	Ця фаза настає, коли вже екіпаж певний час знаходиться в полоні. Вони, нарешті, починають розуміти, що ж саме сталося з судном і чого їм очікувати надалі. Ситуація піратського полону пов'язана перш за все з втратою жорстокої ієрархічної структури підпорядкування на судні та виході на перший план не офіційних відносин між членами екіпажу. Серед членів екіпажу виділяються прихильники радикальних заходів протидії піратам і прибічники цивілізованого перебування в полоні. У деяких випадках серед членів екіпажу формуються дві групи з відповідними намірами. Найгірше те, що протистояння між членами екіпажу ускладнює ситуацію полону й може негативно відбитися на ставленні до них піратів. Також піратами розподіляються ролі серед полонених членів екіпажу. Комуś випадає бути постійною мішенню, комуś – працювати під дулом пістолету тощо.	18,72 % - піднесення. 22,91 % - депресія. 28,37 % - зосередженість.
Фаза чвар серед екіпажу	На цій фазі загострюються та доходять до апогею конфлікту й непорозуміння між екіпажем. Ця фаза є однією з найбільш напружених і небезпечних. Одним із головних завдань на цій фазі є утримання екіпажу від бійок і фізичного насильства. Також необхідно намагатися вгамувати суперечки серед членів екіпажу. Дуже важливим є підтримання авторитету капітана та командного складу судна й їх впливу на команду корабля. Збереження гармонійних відносин у екіпажі є запорукою безпечного виходу з полону.	29,34 % - агресія та злість. 27,25 % - мобілізація. 11,34 % - депресія й апатія.
Фаза викупу та визволення	Ця фаза є завершальною фазою піратського полону. Відбувається повернення екіпажу до звичайного життя. Головними небезпеками цієї фази є необхідність реадптації, переживання травмуючих подій, необхідність швидкого повернення до професійної діяльності. На цій фазі виникають різні ситуації, зокрема, затримка викупу, розподіл викупу між піратами, залишення піратами судна, стрілянина між піратами тощо. Ця фаза є перехідною між життям у полоні та звичайним життям.	22,67 % - слабкість. 25,89 % - мобілізація. 23,67 % - піднесення.

Встановлено, що пережити травматичну ситуацію піратського полону та вийти з неї максимально неушкодженою, людина здатна лише за допомогою особистісного рівня життєстійкості, який визначається багатьма факторами: характером сприйняття особистістю проблемної ситуації, її всебічної оцінки, а також ставленням людини до самої себе. Доведено, що моряки, які були в полоні, більш адекватно оцінюють свої сили та саму ситуацію полону. Вони більш стійкі та витривалі. Моряки з контрольної групи дещо переоцінюють свої можливості й недостатньо чітко для себе уявляють ситуацію піратського полону. Для вирішення можливих проблем піратського полону на неусвідомленому рівні вони найчастіше обирають модель захисної поведінки за типом «уникання» або «заперечення».

При вивченні змін, які відбулися в структурі Я-концепції фахівців, встановлено, що більшість моряків – жертв піратського полону, демонструють ознаки психічної травми та бажання на неусвідомленому рівні позбавитися від її наслідків. Розбіжності між зображеннями «Я-реального» та «Я-ідеального» говорять про бажання колишніх полонених підвищити рівень своєї впевненості в собі, своїх силах та власній захищеності. Також вони прагнуть до налагодження нормальних соціальних контактів, укріплення власної позиції. При цьому у переважній більшості моряків після визволення фіксуються прояви депресивних настроїв, агресивної поведінки, напруги, тривоги, страху тощо. Поряд з цим чверть моряків, які пережили полон, почали з обережністю ставитись до соціальних контактів, особливо нових. У кожного десятого моряка зустрічається бажання соціальної ізоляції і відсторонення від процесів, що відбуваються навколо. Чверть моряків – жертв піратського полону, наголошують на недостатності підтримки з боку рідних та близьких під час полону, яку зараз (після визволення) хочуть максимально відчувати. Також помічено, що бранці піратів більше спрямовані в минуле, на спогади про «колишнє» життя. При цьому, більшість з них прагне успішного майбутнього та якнайскорішої адаптації до нормальних умов життєдіяльності.

Аналіз отриманих за методикою С. Мадді даних дозволив сформулювати загальне уявлення щодо основних структурних одиниць життєстійкості особистості: залученості, контролю та прийняття ризику. Встановлено, що загальний рівень життєстійкості є вищим у моряків з 1-ї групи, ніж з 2-ї. Найбільш статистично помітні розбіжності спостерігаються за шкалами «контролю» та «залученості» (саме ці два компоненти є більш розвиненими у моряків, які перебували в піратському полоні).

З метою уточнення структури життєвої стійкості особистості проведено додаткове дослідження щодо виокремлення чітких структурних одиниць життєстійкості в аспекті її прояву в умовах полону. Отримані при проведенні факторного аналізу результати дозволили розподілити виділені компоненти на три фактори. Фактор 1: витримка – 0,455; здатність контролювати ситуацію – 0,389; лідерські якості – 0,404; організованість – 0,380; вміння бути стриманим – 0,822; сміливість – 0,651; вміння зберігати спокій – 0,611; холонокровність – 0,634. Перший фактор зібрав в собі характеристики, які

можна позначити міткою «вольовий потенціал». Фактор 2: ретельне обмірковування своїх дій – 0,265; включеність у те, що відбувається – 0,853; комунікабельність – 0,607; професійна компетентність – 0,588; схильність до ризику – 0,421; тактовність – 0,504; терпіння – 0,711; толерантність – 0,610. Другий фактор склали особистісні якості, що в сукупності можна назвати «адаптаційний потенціал». Фактор 3: доброта – 0,229; чуйність – 0,551; здатність співчувати – 0,447; готовність прийти на допомогу – 0,331. Третій фактор утворили характеристики, що можна позначити маркером «соціально-перцептивні здібності». Отримані дані дозволяють провести паралель з показниками основних структурних одиниць категорії життестійкості (за С. Мадді), а саме: адаптивні характеристики відповідають шкалі «контроль», вольові – шкалі «залученість», соціально-перцептивні – шкалі «прийняття ризику».

Розкриваючи особистісні особливості, виділені як додаткові компоненти життестійкості моряків, нами проведено вивчення адаптаційних здібностей колишніх бранців. Встановлено, що саме моряки – жертви піратського полону, відрізняються статистично вищими показниками адаптаційного потенціалу, моральної нормативності та поведінкової регуляції.

Доведено, що ситуація піратського полону виснажує фізіологічні та психологічні ресурси особистості моряка. Вона призводить до тимчасового зниження рівня нервово-психічної стійкості й підвищення ризику дезадаптації особистості в умовах стресу (хоча в подальшому така ситуація і може сприяти підвищенню її рівня).

Отримані при проведенні дослідження результати, на нашу думку, можливо використати для уточнення існуючої структури категорії «hardiness», але вже в аспекті її використання стосовно виживання людини в умовах піратського полону. Початковим етапом у виділенні основних складових життестійкості моряка стало виокремлення головних компонентів, що склали основу факторної структури з урахуванням їхньої «ваги».

Так, за результатами факторного аналізу, переважну більшість якостей, від яких залежить рівень життестійкості моряка в ситуації піратського полону, утворили складові вольового та просоціального компонентів. Подальший аналіз взаємозв'язків психологічних компонентів, що зумовлюють життестійкість моряка в ситуації полону, дозволив відзначити існування низки достовірних кореляційних плеяд (рис. 1).

Встановлено, що найбільш щільний взаємозв'язок життестійкість моряків має з показниками рівня нервово-психічної стійкості ($r = 0,45$, при $p \leq 0,05$), самооцінки ($r = 0,41$, при $p \leq 0,05$), адаптаційного потенціалу особистості ($r = 0,62$, при $p \leq 0,05$) та зумовлюється таким типом копінгу в ситуації стресу, як «вирішення завдання» ($r = 0,49$, при $p \leq 0,05$). При цьому самооцінка тісно пов'язана з адаптаційним потенціалом особистості, а адаптаційний потенціал моряка в ситуації полону визначається рівнем нервово-психічної стійкості особистості, а також комунікативними здібностями людини.

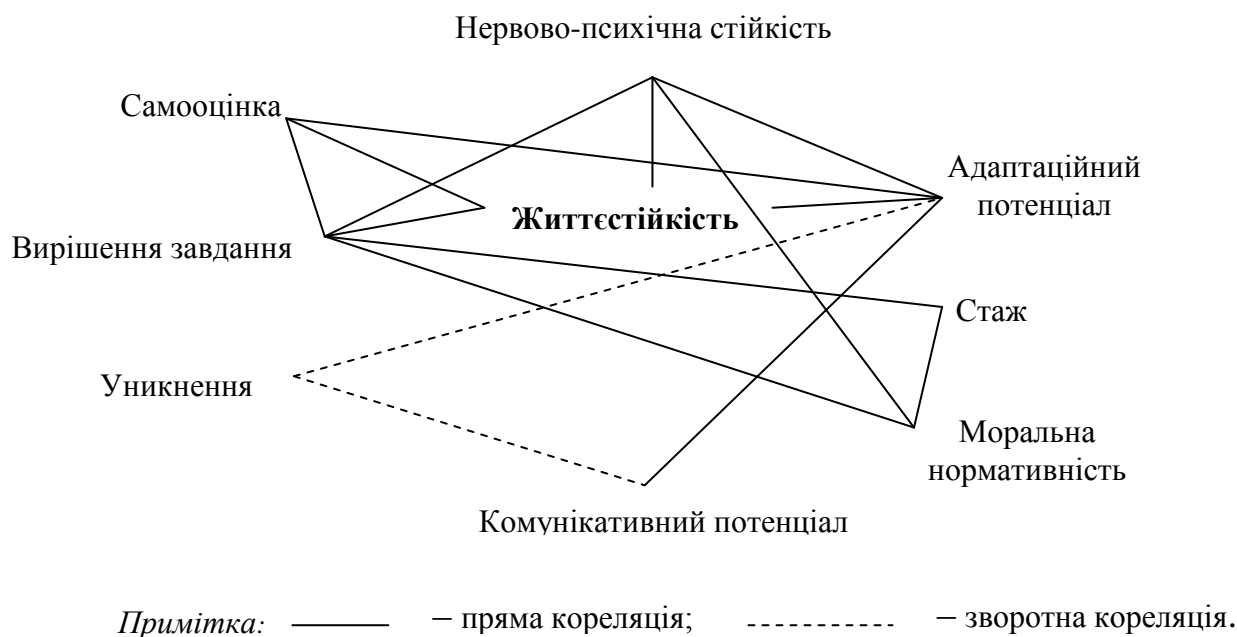

Рис. 1. Корелогорама компонентів, що зумовлюють життєву стійкість моряків у ситуації піратського полону

Таким чином, встановлено, що максимально сильним є взаємозв'язок життєстійкості особистості з її адаптаційним потенціалом, наступним йде «вирішення завдання» як адаптивний тип копіngu в стресовій ситуації, нервово-психічна стійкість особистості та рівень її самооцінки. Це дозволяє стверджувати, що найбільш важливим компонентом для збереження життєстійкості особистості моряка в ситуації піратського полону є його адаптаційний потенціал.

ВИСНОВКИ

Феномен піратства має міждисциплінарну природу і психологічна наука ще повинна знайти своє місце в ряді інших наук, які вивчають проблеми сучасних флібустьєрів і розробляють засоби протидії захопленню суден і потраплянню екіпажів у піратський полон. Суть соціального замовлення психологічній науці на сьогодні якраз і повинна полягати в тому, щоб розкрити природу піратства XXI століття, запропонувати силовим структурам ефективні засоби протистояння йому, а самим морякам, які побували в піратському полоні, надати дієву допомогу з відновлення порушеного психічного здоров'я.

1. З точки зору психології під піратством ми розуміємо спосіб життя, мислення і здійснення людиною особливої діяльності, включаючи її мотиви та виправдання тих, хто використовує піратство як мету (іноді як самоціль) і засіб для досягнення своїх потреб та інтересів.

З психологічної точки зору сучасні піратські угруповання можна розподілити на три основні групи: ситуативну злочинну групу (звичайні злочинці, які скоюють примітивні дії з метою елементарної наживи, наприклад, крадуть щось із судна); організовану злочинну групу (члени організованих

піратських угруповань, які проводять складні операції і розумно розпоряджаються викраденим); злочинну організацію (представники напіввійськових формувань, які іноді навіть можуть мати якийсь офіційний статус).

Основними соціально-психологічними детермінантами, що сприяють розвитку сучасного піратства біля берегів Сомалі, є безкарність діяльності піратських угруповань з боку міжнародних організацій; соціально-економічний занепад, розруха та низький рівень життя в Сомалі; фактична бездіяльність з боку адміністрацій сомалійських автономій; зацікавленість молодих сомалійців в участі в піратських рейдах (піратська діяльність виступає для них єдиною можливістю досягти значного успіху з невеликим рівнем витрат).

Піратський полон є особливим видом протиправної діяльності, головною об'єктивною метою якої є досягнення піратами через залякування інших людей особистого збагачення.

Піратський полон відрізняється від інших злочинів (наприклад, захоплення заручників терористами) тим, що страх сам по собі не розглядається піратами як основна мета їх діяльності. Захоплення моряків здійснюється не заради самого страху, а є своєрідним об'єктивним важелем цілеспрямованого впливу на судовласника і світове співтовариство з метою збагачення, при якому створення обстановки страху необхідне піратам як засіб її досягнення.

2. На поведінку моряка, який опинився в ситуації піратського полону, впливають вроджені і набуті психологічні особливості (темперамент, задатки, характер), стійкі мотиви поведінки (сформовані стереотипи, виховання), його соціальний статус тощо.

Визнання своїх реальних можливостей, прийняття реальності власної вразливості, суб'єктивна готовність до будь-яких зовнішніх змін, у тому числі й до того, що зміни можуть виявитися непередбачуваними, а збіг обставин – несприятливим, дозволяють морякам мінімізувати вплив піратського полону на їх фізичне і психічне здоров'я. При цьому у моряків, що потрапили до піратського полону, включається так званий «особистий код виживання» – особливий паттерн структури установок і навичок, який дозволяє людині перетворити зміни, що відбуваються з нею в умовах полону, в її можливості.

Вказаний «код виживання» є, за своєю суттю, відображенням життєвої стійкості моряка, яка дозволяє йому взаємодіяти з середовищем і відчувати суб'єктивне відчуття живучості.

Під феноменом «життєстійкість моряка» ми розуміємо особистісний потенціал фахівця, що набуває якостей копінг-ресурсу в контексті адаптаційного процесу до умов піратського полону.

3. Перебування моряків у полоні проходить за певними фазами, що змінюють одна одну. Залежно від особливостей протікання фаз піратського полону та їх тривалості змінюється й динаміка психічних станів моряків. Так, на фазі захоплення судна в 75,91% випадків у моряків відзначалися напруга та максимальна мобілізація внутрішніх ресурсів. Також спостерігались страх, паніка та ступорозні реакції. Моряками ця фаза відзначена, як найнебезпечніша

з усіх. На фазі пограбування кают у моряків найчастіше фіксуються прояви занепокоєння та придушення нестримного бажання протидії піратам. У момент, коли обидві сторони розуміють, що їм доведеться бути певний час разом, настає фаза оцінки один одного. Саме в цей період у більшості моряків фіксуються прояви страху та тривоги, вони говорять про відчуття власної безпорадності та приреченості через зневіру в можливе визволення. Деякі з полонених відзначали, що почували себе дуже самотніми, адже гостро потребували підтримки близьких і родичів. При настанні фази взаємних поступок у більш, ніж чверті полонених моряків, з'являється впевненість у собі, адже вони починають усвідомлювати, що потрібні піратам для отримання викупу. У моряків зростає показник стану стомлюваності, частіше фіксуються злість і агресія. На фазі розподілу ролей, коли екіпаж вже досить тривалий час знаходиться в полоні, відзначаються прояви стану піднесення (здебільшого у молодих моряків, які наполягають на самостійному знищенні піратів та визволенні корабля). Разом з цим у кожного третього члена екіпажу відзначаються прояви депресивних станів, байдужість до того, що відбувається. На цій фазі у моряків досить помітним є стан зосередженості, який, на відміну від запальних молодих фахівців, найчастіше відзначався саме в досвідченій частини екіпажу. Загальне загострення ситуації міжособистісної взаємодії серед моряків свідчить про настання фази чвар серед екіпажу. На цьому етапі доводиться стикатись з виникненням агресивних проявів у моряків, які іноді досить важко ними контролюються. Також у 37,25% полонених моряків саме на цій стадії помічено прояви стану мобілізації розумових і фізичних ресурсів, а у кожного четвертого фіксуються депресивні прояви та стан апатії. Довгоочікуваною для моряків є фаза викупу та визволення. На цій фазі одна третина полонених характеризується слабкістю, знесиленням. Приблизно така ж кількість бранців вирізняється станом піднесення, що супроводжується підвищенням настрою, покращенням опірності психіки негативним впливам.

4. Дослідження віддалених наслідків піратського полону на особистість моряка полягало у вивченні ставлення колишніх бранців до ситуації полону, а також особливостей самосприйняття в аспекті пережитої психотравмуючої ситуації.

Узагальнення результатів неусвідомленого ставлення моряків до ситуації полону показало, що у своїй переважній більшості полон характеризується моряками як ситуація, що викликає фізичний дискомфорт або хворобу, відчуття втрати коренів і підтримки близьких людей. Така ситуація активізує прагнення до успіху в моряків, до набуття життєвих благ та до активних дій. Разом з цим ми констатуємо, що наявність втоми й перенесеного стресу в моряка після полону зумовлює бажання відгородитися, звільнитися від обов'язків, закритися від зовнішніх впливів. У зв'язку з цим виникає бажання досягти емоційного комфорту, стабільності. Такі особливості зумовлюються наявністю в моряків таких асоціацій з полоном, як нервове та фізіологічне виснаження, напруженість, пригніченість, необхідність відстоювати власну позицію та боротьба за виживання.

Аналіз особливостей Я-концепції моряків, які пережили ситуацію піратського полону, показав наявність у них ознак психічної травми на фоні гострого бажання позбавитися не тільки розмов, а й думок про подію, що виходить за межі їх звичайного досвіду. Надто актуальною серед цієї категорії фахівців стає потреба в підвищенні рівня впевненості в собі та своїх силах, а також відчуття власної захищеності.

Щодо емоційно-вольової сфери моряків можна сказати, що більшість моряків, які перебували в піратському полоні, характеризуються агресивністю, схильністю до конфліктної поведінки та внутрішньою напругою. У моряків спостерігається бажання позбутись власних негативних емоційних проявів і станів.

У межах соціальних взаємин колишні бранці демонструють вибіркковість у встановленні контактів (у кожного десятого спостерігаються бажання ізолюватися та відсторонитися від того, що відбувається навколо). Майже у всіх полонених моряків відзначається потреба в реадaptaції до соціуму.

В аспекті оцінки власної часової перспективи колишніми полоненими помічено домінування спрямованості на минуле, на спогади про нормальне життя «до полону». Разом з тим у більшості моряків відзначається бажання закритися від негативного впливу піратського полону в минулому та будувати своє майбутнє без впливу пережитої ними травматичної ситуації.

5. Аналіз рівнів виразності шкал життестійкості показав, що найвищий прояв у моряків – жертв піратського полону, знайшли показники «залученості» та «контролю». Така шкала, як «прийняття ризику», є більш виразною в контрольній групі моряків. При розробці рангової структури якостей, які забезпечують життестійкість моряка в ситуації піратського полону встановлено, що найважливішими серед них є витримка, здатність контролювати ситуацію, організованість, професійна компетентність, вміння зберігати спокій, лідерські якості, сміливість, готовність прийти на допомогу, толерантність та холоднокровність.

Факторну структуру життєвої стійкості моряка, який пережив ситуацію піратського полону утворили три основні компоненти: «вольовий потенціал», «адаптаційний потенціал» і «соціально-перцептивні здібності», які в свою чергу відповідають показникам основних шкал категорії життестійкості, що були виділені С. Мадді, а саме: адаптивні характеристики відповідають шкалі «контроль», вольові – шкалі «залученість», соціально-перцептивні – шкалі «прийняття ризику».

При аналізі якості взаємозв'язків психологічних компонентів, що зумовлюють життестійкість моряка в ситуації полону, ми відзначили існування низки достовірних кореляційних плеяд, розгляд яких дозволив встановити, що максимально сильним є взаємозв'язок життестійкості особистості з її адаптаційним потенціалом, рівнем нервово-психічної стійкості особистості та її самооцінкою. Крім того життестійкість моряка визначається й обранням в стресовій ситуації такого типу копінг-поведінки, як «вирішення завдання».

Встановлено, що найбільш важливим компонентом у збереженні

життєстійкості особистості моряка в ситуації піратського полону є його адаптаційний потенціал.

Потребує подальшого дослідження проблема розробки та створення відповідних програм підготовки моряків до дій у ситуаціях піратського полону, а також програм, спрямованих на навчання моряків навичкам збереження власної життєстійкості в різноманітних екстремальних ситуаціях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. **Побідаш, А. Ю.** Особливості професійного відбору до професій екстремального профілю діяльності та проблема його ефективності / А. Ю. Побідаш // Вісник Національної академії оборони України. Зб-к наук. праць. Вип. 1 (14). – Київ : НАОУ, 2010. – С. 174-178.

2. **Побідаш, А. Ю.** Влияние психологических установок на процесс волевого поведения в чрезвычайных ситуациях / А. Ю. Побідаш, И. А. Поляков // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Психологія» – Харків : ХНУ, 2011. – С. 187-190.

3. **Побідаш, А. Ю.** Особливості функціонування механізмів психологічного захисту у моряків - жертв піратського полону / А. Ю. Побідаш // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. Вип. 1 (26). – Київ : НУОУ, 2012. – С. 235-240.

4. **Побідаш, А. Ю.** Особливості структурних компонентів життєстійкості моряків, які перебували у піратському полоні / А. Ю. Побідаш // Збірник Інституту психології імені Г. С. Костюка. – Київ : ШАПН, 2012. – С. 502-510.

5. **Побідаш, А. Ю.** Основні психологічні підходи щодо поняття «життєстійкості особистості» у вітчизняній та закордонній науці / А. Ю. Побідаш // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць – Харків : НУЦЗУ, 2011. – С. 98-108.

6. **Побідаш, А. Ю.** Психологічні особливості основних фаз піратського полону [Електронний ресурс] / А. Ю. Побідаш // Вісник Національної академії прикордонної служби України : електронне наукове фахове видання / гол. ред. Грязнов І.Ю. – 2012. – Вип. 1. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadsps/2012_1/12raufpp.pdf. – Заголовок з екрана.

7. **Побідаш, А. Ю.** Професійний психофізіологічний відбір як основа психологічної придатності до діяльності в екстремальних умовах / А. Ю. Побідаш // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах», (14-15 квітня 2009 р., м. Київ). – Київ : Національний авіаційний університет, 2009. – С. 90-92.

8. **Побідаш, А. Ю.** Психологічна придатність до діяльності в екстремальних умовах / А. Ю. Побідаш // Матеріали II Всеармійської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми психологічного забезпечення життєдіяльності військ(сил) в сучасних умовах», (29 жовтня 2009 р., м. Київ). – Київ : Національна академія оборони України, 2009. – С. 167-169.

9. **Побідаш, А. Ю.** Психологічна характеристика основних стрес-факторів професійної діяльності моряків / А. Ю. Побідаш // Матеріали 13 Всеукраїнської науково-практичної конференції рятувальників (20–21 вересня 2011 р., м. Київ). – Київ : ІДУЦЗ НУЦЗУ, 2011 . – С. 357-360.

10. **Побідаш, А. Ю.** Анализ концепции салютогенеза А. Антоновского / А. Ю. Побідаш // Матеріали міжнародной науково-практической конференції «Пожарная безопасность: проблемы и перспективы» (20 вересня 2011 р., м. Воронеж) – Воронеж: ВИ ГПС МЧС России, 2011. – Ч. 2.– С. 121-124.

11. **Побідаш, А. Ю.** Подход к управлению стрессом Дж. Гринберга / А. Ю. Побідаш // Матеріали Всероссийской научно-практической конференції «Социально-психологическая помощь населению в чрезвычайных ситуациях» (6 жовтня 2011 р., м. Уфа) – Уфа: РИЦ БашГУ, 2011. – С. 32-36.

12. **Побідаш, А. Ю.** Психологічний аналіз концепції «мужності бути» Пауля Тілліха / А. Ю. Побідаш // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Психологическое здоровье и благополучие нации: проблемы, реалии и перспективы», (25-26 листопада 2011 р., м. Донецьк). – Донецьк : Донецький національний університет, 2011. – С. 267-269.

13. **Побідаш, А. Ю.** Психологічна характеристика сучасних піратських угруповань / А. Ю. Побідаш // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Психологічні особливості особистості в умовах трансформації суспільства», (25-26 лютого 2012 р., м. Макіївка). – Макіївка : Макіївський економіко-гуманітарний інститут, 2012. – С. 170-173.

14. **Побідаш, А. Ю.** Соціально-психологічні детермінанти сучасного піратства / А. Ю. Побідаш // Матеріали IV науково-практичної конференції «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України», (22 лютого 2012 р., м. Харків). – Харків : Академія внутрішніх військ МВС України, 2012. – С. 73-74.

АНОТАЦІЇ

Побідаш А.Ю. Психологічні особливості життєвої стійкості моряків - жертв піратського полону. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2012.

У дисертації надані результати теоретичного та емпіричного дослідження життєвої стійкості моряків, які пережили піратський полон. Серед теоретико-методологічних проблем найважливішою стала проблема точного визначення поняття «піратський полон». Розв'язання цього завдання допомогло прояснити суть сучасного піратства і критеріїв ідентифікації тих чи інших його конкретних проявів і форм.

Доведено, що динаміка змін у психічному стані моряка, який перебуває в ситуації піратського полону, протікає відповідно до виділених фаз полону (фаза

захоплення судна, фаза пограбування кают, фаза взаємних поступок, фаза розподілу ролей, фаза чвар серед екіпажу, фаза викупу й звільнення).

У результаті всебічного дослідження базових компонентів, які становлять основу життєстійкості моряка, встановлено, що до її складу входять якості «вольового потенціалу», «адаптаційного потенціалу», а також «соціально-перцептивні здібності» особистості. За результатами факторного аналізу переважну більшість особистісних особливостей, від яких залежить рівень життєстійкості моряка в ситуації піратського полону, склали характеристики вольового компоненту, а одну третю частину – якості, які можна назвати просоціальними. Отримана структура взаємозв'язків основних складових життєстійкості моряків показала наявність максимально сильного взаємозв'язку досліджуваної категорії з адаптаційним потенціалом особистості, формою копіngu «вирішення завдання», якістю нервово-психічної стійкості особистості та рівнем її самооцінки.

Ключові слова: моряк, життєва стійкість, піратський полон.

АНОТАЦІИ

Побидаш А.Ю. Психологические особенности жизненной стойкости моряков – жертв пиратского плена. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – «Психология деятельности в особых условиях». – Национальный университет гражданской защиты Украины. – Харьков, 2012.

В диссертации представлены результаты теоретического и эмпирического исследования жизненной стойкости моряков, переживших пиратский плен.

Теоретический блок задач охватывал общие подходы к анализу пиратства и тот понятийный аппарат, с помощью которого этот анализ становился достаточно эффективным. Решение исследовательских задач по данному направлению позволило сформулировать достаточно четкие критерии, вычленив собственно пиратский плен среди общей совокупности социально опасных деяний и тем самым создать основания для выявления конкретных особенностей человеческой психики, которые приобретают моряки в зависимости от условий своего содержания, места и времени нахождения в плену.

В ряду теоретико-методологических проблем важнейшей явилась проблема точного определения понятия «пиратский плен». Решение данной задачи помогло прояснению сути современного пиратства и критериев идентификации тех или иных его конкретных выражений и форм.

Решение эмпирического блока задач показало, что последовательные реакции моряков на пиратский плен можно условно разбить на три стадии: рефлекторную, психологическую и социальную. Доказано, что на поведение моряка в ситуации пиратского плена влияют врожденные и приобретенные психологические особенности (темперамент, задатки, характер), устойчивые

мотивы поведения (сложившиеся стереотипы, воспитание), его социальный статус.

Динамика изменений в психическом состоянии моряка, находящегося в ситуации пиратского плена, протекает в соответствии с выделенными фазами плена (фаза захвата судна, фаза ограбления кают, фаза взаимных уступок, фаза распределения ролей, фаза распрей среди экипажа, фаза выкупа и освобождения).

В результате всестороннего исследования базовых компонентов, представляющих основу жизнестойкости моряка, установлено, что в ее состав входят качества «волевого потенциала», «адаптационного потенциала», а также «социально-перцептивные способности» личности. По результатам факторного анализа подавляющее большинство личностных особенностей, от которых зависит уровень жизнестойкости моряка в ситуации пиратского плена, составили характеристики волевого компонента, а одну третью часть – качества, которые можно назвать просоциальными. Полученная структура взаимосвязей основных составляющих жизнестойкости моряков показала наличие максимально сильной взаимосвязи изучаемой категории с адаптационным потенциалом личности, формой копинга «решение задачи», качеством нервно-психической устойчивости личности и уровнем ее самооценки.

Ключевые слова: моряк, жизнестойкость, пиратский плен.

ANNOTATION

Pobidash A. Psychological characteristics of the vitality of seamen – victims of piratical captivity. – Manuscript.

Thesis on the degree of candidate of psychological sciences, specialty 19.00.09 - "The Activity Psychology of the Special Conditions." – National University of Civil Defense of Ukraine. – Kharkov, 2012.

The results of theoretical and empirical studies of vital stability of sailors who survived a pirate prisoner are presented in the thesis. In a series of the theoretical and the methodological problems of the most important issue was the precise definition of "piratical captivity." The solution to this problem has helped clarify the nature of modern piracy and criteria for the identification of some of its concrete expressions and forms.

It is proved that the dynamics of changes in mental state sailor who is in a situation of piratical captivity, takes place in accordance with the selected phases of captivity (capture phase of the ship, the phase of robbing cabins, the phase of mutual concessions, the phase distribution of roles, the phase of infighting among the crew, the phase of redemption and liberation).

As a result, comprehensive studies of the basic components that represent the basis viability of sailor are found that it is composed of the quality of "volitional potential", "adaptive potential" and "social-perceptual potential" of the individual. As a result of factor analysis the vast majority of personal characteristics, which determine the level of firmness of a sailor in the situation of piratical captivity, the

characteristics of volitional component were compiled and a third part - the quality can be called a prosocial. The structure links the basic components of resilience as sailors are showed the presence of a strong relationship with the studied category of adaptive potential of individual, a form of "the solution of the problem", the quality of the neuro-psychological stability individual and the level of her self-rating.

Keywords: *sailor, vitality, piratical captivity.*

Підписано до друку 06.04.12. Формат 60x84/16.
Папір 80 г/м². Друк ризограф. Ум.друк. арк. 1,0
Тираж 100 прим. Вид. № 119/12. Зам. № 567/12.
Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94